

**ТЕРМІНОСИСТЕМА ЖАНРУ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ
ІСТОРІЇ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ****Антоніна АНІСТРАТЕНКО,**
ВДНЗ України “Буковинський державний
медичний університет”, Чернівці (Україна)
oirak@bsmu.edu.ua**TERMINOLOGICAL SYSTEM OF ALTERNATIVE
HISTORY GENRE IN FICTION****Antonina ANISTRATENKO,**
Higher State Educational Establishment of Ukraine
“Bukovinian State Medical University”, Chernivtsi (Ukraine)
Researcher ID : S-7158-2016; ORCID ID 0000-0003-1984-4441

Анистратенко Антонина. Терминосистема жанра альтернативної історії в художественній прозі. Стаття посвячена терминологічній системі жанра альтернативної історії в художественній літературі. **Целью статті** являється визначення ідентичності та характеру жанра, його стилістичних особливостей, образуючих спеціальний комплекс термінів, що і формує **новизну статті**. Дійства в сфері європейського міфа в області мистецтва постмодерністського роману в Україні та в зарубіжних літературах, створюючи нові джерела культурного аналізу історичних процесів, базова літературна термінологія отримує нові шари термінів та використовує їх для оновленого профілю метажанру. В статті використовується статистичний та описательський, порівняльний методи та аналітичний принцип класифікації термінів. **Висновки.** В процесі фундаментальних досліджень можна зробити висновок, що багатоманітність та ненормованість терминологічної бази в дискурсі альтернативної літератури характерні як для європейської, американської, канадської, так і нашої української сучасної художественної літератури.

Ключові слова: *термінологія альтернативної історії, європейський міф, література зарубіжної літератури, роман постмодернізму, альтернативно-історичний метод, український роман.*

Вступ. В художній прозі на етапі сьогоднішнього дискурсу постмодернізму, у вирі “штучних” революцій та “пробіркових” політик, в новітньому соціальному розшаруванні за принципом гуртків за інтересами, у світі, в якому зміст має все і все здобуває зміст, що набуває будь-якої форми, а форма більше не має стосунку до сутності речей та їх функціонування, натомість постаючи специфічним видом “змісту в собі”, формуючи самоцінність, або руйнуючись, – постав специфічний різновид літератури: альтернативна історія.

Генезис жанру та джерела термінології. Генологічно альтернативна історія сформувалася на базі матриці історичного роману (за Н. Копіястянською – навіть англійського історіографічного роману) та формальних маркерів й архітектонічних “пазлів” роману науково-фантастичного. В історико-літературному ключі часовості перші фактичні взірці роману альтернативної історії стосуються початку ХХ століття в США, Канаді, Західній Європі та поширюється в літературах слов'янського світу в середині ХХ століття, актуалізуючись у російській та далекосхідних літературах в 70-ті роки ХХ століття. У II десятилітті ХХІ віку історична альтернативістика в художній прозі з'явилася та набула популярності в middle-літературі Австралії та Океанії.

Функціонуючи спершу як піджанр на стику двох генологічних гігантів, – історичного та фантастичного романів, – з плином часу та збільшенням зразків творів у різних літературах (переважно англійській, американській, німецькій, якщо говорити про початок ХХ століття), піджанр поступово викристалізувався як окремі генологічний різновид, за допомогою набору специфічних рис, маркерів, функціональних та семантичних проєкцій, і наприкінці ХХ століття перетворив-

ся, завдяки саме слов'янським літературам, на мета-жанр, що продукував і наразі продовжує народжувати нові субжанри та жанрові комбінації, хоча в класичному вигляді історіографічної альтернативи у художній прозі Європи функціонує як жанровий різновид (або субжанр) на стику історичної та фантастичної літератур.

В сенсі художнього вимислу та історичної правди, слід відзначити, що альтернативною історією може бути будь-який художній твір нарративного характеру, адже розповідатиме історію, що відбувається у певному хронотопі та реалізується завдяки буттю та рішенням певних персонажів, симулюючи історичний хід подій history або story. Однак, у разі такої термінологічної бази завдання дослідника художньої альтернативістики прирівнюється до позахронологічного надзавдання світового літературознавства. Отож, у спробі сформулювати об'єкт та предмет дослідження так, щоб він надавався до формальних студій, зупинимось на описі сутнісних характеристик роману альтернативної історії в українській та світовій літературах ХХ – ХХІ ст. й порівняємо їх за формально-стильовими маркерами та дискурсовим фактором впливу на мікроспільного первинних реципієнтів між національними літературами Європи та українською новою і новітньою прозою материкової України, залучаючи також до розгляду діаспорні зразки нашої художньої прози.

Основою структури представленої роботи, як не парадоксально, стала одиниця позахудожньої дійсності: хронологічний момент світової історіографії, національної історії чи локальної story, описаної офіційними історичними джерелами. Причому для європейського культурно-історичного тла взагалі кордони національних літератур стираються, межовими лініями, нато-

мість, постають історичні та соціальні періодики, а історичні постаті та їх категоризація містить зерно альтернативних варіантів.

Отож мапа географічно-історичних локацій художніх творів, разом із їхніми авторами, читачами і персонажами крок за кроком, сторінка за сторінкою, проявлятиметься, як фото на пливці. Тому час перейти до з'ясування термінологічного апарату, який служитиме *операторською та спежкостюмом* водночас під час роботи з альтернативною історією в художній прозі.

Історіографія питання. Формування альтернативи в історії невід'ємно пов'язане з поняттям процесу історичного перебігу, зміни історії та її опису. Мартін Гайдеггер у книжці “Die Technik und die Kehre” витворює потрібний для його сутнісної студії поняття в німецькій мові die Kehre. Слово Kehre вживалося від XVI до XIX ст. і мало значення поворот (зокрема, розворот плуга в кінці борозни) або також духовне навернення. Натомість Гайдеггер узявся створити значення за аналогією до слова die Wende, що означає поворот, переворот із притаманним йому потужним значенням часовості, зокрема, у значенні “історичного перевороту” і “розгортання ланцюжка подій у протилежний бік”¹. Відтак відомий історичний феномен, процес чи ключова соціально-політична подія, що мала вплив на розвиток держави або кількох державних утворень, достовірно описані в художньому творі у прямому перебігу або в реверсивно укладеній автором фабулі, може функціонувати як історичне тло роману у разі його діалектичного зв'язку з наступними подіями і хоча б деякими персонажами.

Скажімо, перший роман альтернативна історія у світовій літературі “Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура”, написаний М. Твенном і вперше виданий у 1889 році описує фантастичну історію у сатиричній формі ведення оповіді. Типовий янкі зі штату Коннектикут кінця XIX століття отримує під час бійки удар по голові і непритомніє. Отямившись, він розуміє, що потрапив у епоху Середньовіччя, а саме, в королівство британського короля Артура (VI ст.), героя багатьох лицарських романів. Хоча реальна відома історія Середньовічної Британії, Лицарів Круглого столу та соціально-політичних, економічних, релігійних умов функціонування тогочасного суспільства подано автором реверсивно, ще й порційно, влітаючи в сюжет поступово, в силу потреби порівняти стиль мислення янкі з середньовічними мешканцями Британії. Функціональна одиниця історичного тла відмінно сформована і пов'язана з іменами реальних і умовно реальних персонажів: Король Артур, його дружина, лицарі Круглого столу, Мерлін, мандрівні поети з їх творами (узяті рядки пісень і віршів англійського фольклору). А сам *поворот* подій (або Гайдеггера “die Kehre”), введений автором у зв'язці для створення гостросюжетності й панорамності твору, імплікації ролі реципієнта від першого до останнього рядка.

Якщо ж у творі автор описує не одиничний, а множинний вияв альтернатив на базі відомої історичної основи, то слід говорити не так про поворот, як про певну біфуркацію системи і роздвоєння (або множинність) варіантів подій на основі т. зв. флуктуаційних чинників. Фундаментальна роль випадковостей в режимі

біфуркації – важлива відмінна риса синергетичної парадигми політичного розвитку. Зростання впливу випадковостей відбувається за рахунок втрати здатності політичної системи активно протидіяти флуктуаціям (супротивним чинникам) в режимі біфуркації (граничної перебудови системи, що виводить її з рівноваги). Н. Н. Моїсєєв, стверджував, що система в цей період повністю “втрачає пам'ять” і її подальша еволюція визначається тільки тими випадковими чинниками, які діють в момент біфуркації². Такий спосіб переходу від реальної історії до авторської альтернативи обрав, наприклад, Т. Тиквер у сценарії “Біжи, Лоло, біжи” (“Lola rennt”). Однак саме по собі існування множинності варіацій подій не гарантує творові належності до альтернативної історії. Скажімо “Сто років самотності” Г. Г. Маркеса при циклічності хронотопу роману та описі кількох альтернативних кіл повторюваних життєвих історій персонажів однієї сім'ї Буендії, все ж до альтернативістики не належить, оскільки в романі бракує історичного тла подій, узятих з офіційної історіографії. Роман С. Холла “Тексти від акули пера” (S. Hall “The Raw Shark texts”) 2007 р. містить опис історико-соціального та політико-економічного життя Нью-Йорка 1927-1998 років. У формі листів та газетних вирізок автор посилається на конкретні історичні джерела, однак, роман неможливо включити до метажанру альтернативної історії через цілковиту осібність і нереальність персонажів і наратора (що і є головним героєм твору). Історичних дійових осіб роман не має, отже альтернативною історією не може бути.

Наступною сходинкою ідентифікації жанру альтернативної історії може стати зіставлення понять історизму (historicism) й історизму, історії у її векторах (historiography, history writing, history, story, Geschichte, Geschiedenes).

Що залишилось у семантичному полі терміна *альтернативна історія* від поняття *історія*? Як, відповідно, після розгалуження значень, змінилось трактування поняття *історія, історичний*?

Поняття історичного дискурсу оперує низкою термінів, на які розщепилась *Історія*. Від середини XIX ст. терміни *histoire, history, storia, historia*, з одного боку, і *Geschichte* з його голландським відповідником *Geschiedenes*, з іншого боку, вже переважно усталено. Якщо виникають окремі нові типи історичного знання (соціальна історія, культурна історія, історія ментальностей, пам'яті, інтелектуалів, мікроісторія, світова історія, альтернативна історія, криптоісторія, квазіісторія), вони загалом являють собою певні суви й відкривають нові підходи – чи нові предмети. Як-от альтернативна історія, що трансформувалась у художній жанр з методу реконструкції в історичній науці. Підґрунтям для такої трансформації стала близькість історії та роману в ширшому трактуванні термінів.

Стосунок *історіографії* або *історії історії* до цих понять пояснює алгоритм розщеплення *Історії* та вироблення окремих галузей історичного знання, а відтак реалізації історичної свідомості людства у наукових та мистецьких виявах. У французькій мові термін *historiographie* позначає *історію історії*, історичну працю, способи написання історії від її витоків. У німецькій *Historiographie* має таке ж, але послаблене значення і

¹ Yevropeys'kyu slovnyk filosofiy. Leksykon neperekladnostey [European Dictionary of Philosophy. Lexicon of Implications], ed by B. Kassen, T. 4, Kyjiv, Duch i Litera, 2016, P. 128 [in Ukrainian].

² Moiseev N. Buty chy ne buty ... lyudstvu? [To be or not to be ... to humanity?], Moskva, 1999, P. 119 [in Russian].

нерідко вживається просто як синонім історії (*Geschichte*). Натомість в італійській *storiografia* - наближається до німецького *Historiographie*, про що свідчить назва журналу “Storia della storiografia”. В англійській мові *Historiography* вживається в сенсі *hystory writin-g*, що збігається з італійським та німецьким значеннями. На позначення теорії та методології історії в німецькій уживається слово *Historik*, що не має еквівалентів у інших мовах і позначає водночас рефлексію, виклад, особливо з метою викладання.

Вказана парадигма поширюється і на семантико-стилістичне гніздо значень поняття *альтернативна історія*, а також творить схематично подібну граматичну валентність.

Основна частина. Альтернативна історія – це міжгалузевий термін, що позначає метажанр і пошуковий напрям у гуманітарних науках, які послуговуються історичним методом. Натомість у вужчому значенні, альтернативна історія позначає жанр художньої літератури (передовсім, прозового виду). *Чистий* різновид творів альтернативної історії маркується як *alternative history* і *alternative story*, залежно від рівня епічності тексту. У німецькомовному просторі – назва звучить як *alternative Geschichten* (у формі множини), що яскраво демонструє множинність альтернативних варіантів, коли вони наявні в семантичному полі твору.

Поряд з художніми творами, які точно вкладаються в матрицю цього жанру, побутує велика кількість суміжних за жанрово-видовим маркуванням творів. Їх можна умовно поділити на такі типи:

1. Роман політична утопія (*political fiction*);
2. Криптоісторія;
3. Псевдоальтернативна історія;
4. Метаісторія;
5. Твори інших жанрових домінант з елементом альтернативної історії;
6. Альтернативна фантастика (*історичне фентезі*);
7. Альтернативна історіографія (*alternativ historik*).

Терміни *political fiction*, *псевдоальтернативна історія* та *криптоісторія* частіше застосовують до постмодерних та неомодерних творів з елементами альтернативної історії, тобто прозових речей, в сюжеті яких метод альтернативного історизму не розгортається в повноцінний жанр, а існує поряд з іншим – фантастичним, фантазмагоричним, історичним, психологічним, іронічним, детективним тощо.

У сучасній європейській прозі творять в суміжних жанрово-стильових утвореннях Й. Мейярд, К. Фалькенлад, П. Гандке, Т. Дюкерс, К. Томас, М. Гьорітц, Т. Гюльсвітт. На пострадянському просторі треба назвати російську школу фентезі та деякі твори відомих майстрів історичної фантастики: В. Аксьонов (“Острів Крим”), В. Пелевін (“Generation П”), В. Сорокін (“Цукровий Кремль”), В. Єрофеев (“Енциклопедія російської душі”) та ін.

В українській літературі можна назвати твори ще таких письменників як В. Винниченко, А. Мельничук, В. Земляк, Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Тарнавський,

Я. Лижник. У білоруській літературі – Я. Пінчук.

Серед *ідеальних зразків* жанру *альтернативної історії* найбільше творів, які репрезентують різні варіанти розвитку держав, залежно від результату світових воєн. Це, наприклад, роман С. Анісімова *Варіант “Bis”*. У романі описано варіант подій, які могли б відбуватись, якби союзники виступили разом з Німеччиною проти СРСР³. У романі А. Лазарчука “Всі, хто здатен тримати зброю”⁴ показаний можливий хід історії, якби Німеччина перемогла у Другій світовій війні. Сюди ж належить і наш частковий об’єкт дослідження – *дефілядна* трилогія В. Кожелянка: “Дефіляда в Москві”, “Конотоп”, “Людинець пана Бога”, видана у 2007 році під однією палітуркою.

Псевдоальтернативна історія (псевдоісторія) – різновид альтернативної історії, де розгалуження виникли внаслідок діяльності або впливу т. зв. *прогресорів* (данеліани з “Що було б, якби...” П. Андерсона (Poul William Anderson “Delendaest”), герой повісті Л. С. де Кампа “Хай не зійде темрява” (Lyon Sprague de Camp “Lest the Darkness Fall”), “Андріївське братство” В. Звягінцева та ін.), або будь-яких *перенесених* артефактів, споруд, груп людей та навіть цілих заселених регіонів за майбутнього часу⁵. Твори псевдоісторії можна назвати *історизованою фантастикою*. Тобто на жанрову матрицю історичного роману автор накладає фантастичний твір (в українській літературі, наприклад, “ЛжеNostradamus” В. Кожелянка, Р. Кац “Історія радянської фантастики”). Тут можуть фігурувати певні дати (навіть фантастичні: *32 жовтня 1991*)⁶, події, люди, але відігравати невластиві їм ролі.

Роман політична утопія або **political fiction** реалізує жанрову матрицю історико-соціальної прози й стильове обрамлення іронічного роману. Для поєднання доволі різнопланових компонентів автори використовують метод і схему утопії або антиутопії. Акцент таких творів з соціальної історії переноситься на перипетії державотворчості. Зазвичай у них ідеться про політичну реалізацію існуючих держав за участю реальних історичних постатей зі зміненим фактичним елементом (В. Кожелянко “Тероріум”, Б. Лавренев “Крах Республіки Ітль”).

Криптоісторія – різновид, цілком похідний від альтернативної історії. Він дозволяє більшу свободу авторській фантазії, наприклад залучення двох і більше точок дивергенції. Тоді другий пункт розгалуження будуватиметься на ірреальній історії, що відіграє роль реальної. Жанрові маркери й фабульні схеми переважно ідентичні альтернативній історії, проте мета реконструкції історії втрачається, а їй на зміну приходять інші: реставрація національно-ментального плану народу (В. Кожелянко “Ефіопська Січ”), гуманізація суспільства (К. Буличов “Заповідник для академіків”), психологізація та/чи логіко-конструктивізація історичного плину (Г. Гаррісон “Захід Едему”, “Зима в Едемі”, “Повернення в Едем”) тощо.

Метаісторичний твір – це альтернативна історія з кількома альтернативами, що реалізуються в одному тексті. Класичний приклад – сценарій фільму “Біжи,

³ Anisimov A. Variant «Bis» [The variant «Bis»], Moskva, AST, 2003, URL: http://militera.lib.ru/prose/russian/anisimov_sv/index.html [in Russian].

⁴ Lazarchuk A. Vsi, chto zdaten trymaty zbroyu [All who can hold the weapon], URL: http://fan.lib.ru/l/lazarchuk_a_g/text_t_0010.shtml (28.09.2013) [in Ukrainian].

⁵ Schneider-Mayerson M. What Almost Was: The Politics of the Contemporary Alternate History Novel, *American Studies*, 150 (3/4), P. 63-84, URL: <https://journals.ku.edu/amerstud/article/view/4177> [in English].

⁶ Koshelyanko V. LsheNostradamus [The FalseNostradamus], Lviv: Kalvariya, 2001, 148 p. [in Ukrainian].

Лоло, біжи” Т. Тиквера (Tom Tykwer “Lola rennt”) (1998). В українській прозі (не кажучи про кінематограф) аналогів немає.

Альтернативна фантастика (історичне фентезі) утворюється накладанням жанру альтернативної історії на твір у жанрі фентезі. Яскраві приклади: “Тор зустрічає Капітана Америку” Д. Бріна. До цього жанру в частковому вияві, такому як **N жанр + елемент АІ** можна віднести деякі твори пригодницького характеру, в яких тлом дії виступають певні історичні періоди (якщо вони досить детально описані автором, або на них дається конкретна вказівка), а характери героїв, психологічний чи логічний причинно-наслідковий зв’язки вчинків персонажів притаманні певному реальному історичному періоду.

Уявлення про те, що наше знання речей (культур, текстів, об’єктів, подій) цілком чи частково детермінується їхньою історичністю, тобто розташуванням і функцією в первинному історичному контексті, в якому вони витворилися та на подальших пройдених етапах розвитку є головною доктриною філософії історизму, першою назвою якого була Historismus. Хоча вказана ідея зародилася в античні часи, феномен належить ХІХ століттю й вченню Декарта, Гобса, Канта. Пізніше Я. Бургардт (“Цивілізація Ренесансу”), В. фон Гумбольдт (“Про завдання історика”) та Ф. Ніцше (“Про вигоди та невигоди історії для життя”), приєдналися до не менш знаменитого висловлювання Л. фон Ранке, в якому він твердить, що завданням історика є показ речей “такими, як вони є” [wie es gewesen – нім.], а не з погляду будь-яких універсальних систем.

Відтак, попри відносну ясність визначення, є принаймні дві фундаментальні проблеми, які стосуються принципу історизму. Першою з них є така, що філософія, проти якої виступали Ранке та інші представники німецького Historismus, в англословному світі теж стала відомою як “історизм”. “Убогість історизму” К. Поппера є критикою саме спекулятивних істориків, чії ідеї спростовували Ранке й Гумбольдт. Як і вони, Поппер твердить, що історики, які мислять історію в термінах певної кількості раціонально пояснених, еволюційних законів прогресу чи занепаду, насправді зовсім не вивчають історію, адже показують її зовсім не такою, як історія була, а такою, якою вона, на їхню думку, повинна бути.

Друга проблема становить особливий інтерес для наших постмодерних умов. Ідеал історизму Ранке передбачає віру у здатність здобути об’єктивне й фактичне знання про історичну реальність, якого ми вже не маємо. Істориографи ХХ століття, такі як Х. Вайт та М. Фуко, переконливо довели, що історія завжди приходить до нас не такою, як вона була, а у формі текстів та інших документальних об’єктів, які дають нам опосередковану версію історичної реальності. Тексти – це аж ніяк не прозоре вікно у реальність; тексти потребують потрактування у межах тих риторичних конструкцій, з яких вони складаються. Історик повинен взяти до уваги те, що він як дослідник також розташований історично, на що вказує у праці “Wahrheit und Methode” (“Істина і метод”, 1960 р.) Г.-Г. Гадамер, отож історик бачить те, що дозволяють йому бачити *Vorurteile* – “упередження його часу”.

Перебуваючи у критичних рефлексіях історизму

з його істориографічною самоцінністю, що не має умовного способу, ХХ століття ступило крок назустріч історії як виставі з фреймом сценарію історії, що породжує альтернативність і водночас карнавальність культури, що яскраво виявила себе саме у літературі Європи. Теорія і практика питання детально проаналізована у монографії Т. Гундорової “Кітч і література”, в якій відомий літературознавець хронологічно аналізує явища художнього напрямку, зіставляючи теоретичні тези з конкретними зразками творів того чи культурного періоду. Авторка заповязалася в усьому пошукувати смислу, вимірюваного кітчем як маркером культурного процесу. Зокрема, постмодернізм як історичний відгинок з певним набором художніх творів позначений різного роду виявами кітчю, основний з яких кітч карнавальний. На жаль, у пошуках де термінування кітчю, було дещо завуальоване інше ґносеологічне відкриття: карнавалізація культури, пов’язана з дією міфологеми “доісторичності”, на яку розщепився міф і яка побутує напроти вагу істориографічності пам’яті, притаманна структуралізму й модернізму. Отож, у постмодернізмі вступає в силу історія як вистава, а не причинно-наслідковий порядок явищ, відтак дія здобуває альтернативність, незалежну від лінійних координат.

На базі європейських літератур формується особливий прошарок художньої прози, в якій альтернативний хід історії (байдуже, story чи history) не потребує стороннього елемента-події (точки біфуркації, дивергенції), адже у епічній виставі водночас діють “персонажі”, “хористи”, “декорації”, “оркестр”, “диригент”, “глядачі”, “режисер” та “автор сценарію”. Наприклад, “Сонячна машина” В. Винниченка, “Хозарський словник” М. Павича, “Згасло світло в країні див” П. Дібісі, “ЛжеНострадамус” В. Кожелянка, В. Базів “Хрест” тощо.

Отож, постмодернізм, у полі якого альтернативна історія практично все своє побутування в якості повнокровного жанру, постає, за словами польської письменниці М. Гретковської не “невідомо чим”, а “невідомо, що буде”.

Хоча водночас дискурс альтернативізму стосується також питання “невідомо, що було”. В цьому сенсі звісткою стала трилогія чеського письменника В. Неффа “У королев не буває ніг” (1973) – квазіісторичний твір, де романи трилогії пов’язані спільним персонажем і головним героєм Петром Куканем, “де вільно поєднуються історичні факти з фантастичними, а також з парадійністю, інтертекстуальністю, лінгвістичною грою”⁷.

Надзвичайно впливовим у сенсі альтернативно історичної матриці для англословних літератур у ХХ столітті залишається текст “Янки з Коннектикуту при дворі Короля Артура”; до нього додається класичне оповідання Р. Бредбері “І проґримів ґрім”, а також менш відомі за межами жанру наукової фантастики твори Дж. Уіндема, А. Азімова та ін. Всі ці твори описують зміни історії, викликані зовнішніми факторами – втручанням з-поза істориографічного дискурсу. Отож стає очевидною жанрова належність текстів. В європейському та американському літературах жанр АІ сходить до історичних досліджень та немітетичної прози й існує паралельно з ними (перший відомий зразок такого типу міститься в “Історії” Тита Лівія).

У 1931 р. була видана перша антологія англословної

⁷ Postmodernizm v slavyanskikh literaturakh [Postmodernism in Slavic literatures], ed. by N. N. Starikova, Moskva, Institut slavyanovedeniya RAN, 2004, 206 p. [in Russian].

АІ “Якби це сталося інакше” куди увійшли твори відомих письменників та істориків, від Честертона до Черчилля. В цей час у російській культурі “наукова АІ” (контрфактична історія) не існувала зовсім, тому поява “літературної АІ” після багаторічної перерви знову відбувається в рамках наукової фантастики й історичного роману водночас, їх конвенції і традиції.

Генологічно з’являється необхідність псевдонаукового обґрунтування альтернативи, наявність паралельних світів, прибульців з майбутнього і з інших планет і т.п. задля кореляції історичного та фантастичного дискурсів з існуючим третім – дискурсом ідеологічним.

Ідеологічний контекст знову і знову стверджує в радянській АІ принципів детермінованість історії не з очевидною історіографією, а з прийнятим курсом світобачення соціалістичного суспільства та історичного прямування в ньому. Один з порівняно ранніх і дуже типових прикладів – роман А. і С. Абрамових “Ходіння за три світи” (1966), в якому подорож по паралельних світах представлено як доказ правоти марксизму і спростування релігії (СРСР існує у всіх реальностях з невеликими топографічними відмінностями, на кшталт розташування пам’ятника Пушкіну в Москві, незмінним залишається і набір персонажів, при всіх відмінностях індивідуальних життєвих шляхів). Оповідання С. Гансовської “Демон історії” (1967) – це унікальний випадок в радянській АІ, коли “наш” світ виявляється результатом модифікації “вихідної” історії, але все одно – без принципів відмінностей: людина з майбутнього вбиває в 1914 р. майбутнього фюрера, деякого Астера, але його місце тут же займає Гітлер. Не дивно, що в центрі уваги авторів АІ радянського часу виявляється не власне історія країни або світу – ніби-то свідомо певна і незмінна, – але зміни особистих долі, що мало цікавлять політико-соціальний континуум, адже людина-гвинтик залишається непомітною, отже з’являється простір пофантазувати “а, що буде, як...”. З іншого боку, проблематика зміни історії, правомірності втручання в історичний процес стає однією з центральних в радянській науковій фантастиці, але без будь-якої прив’язки до АІ (особливо у А. і Б. Стругацьких: історія проходження їх текстів через цензуру свідчить про ідеологічний безлад 1960-і рр., коли питання про допустимість “експорту революції” по-різному трактувався на різних рівнях партійного апарату). Бачимо, що автори почасти створювали зразки альтернативної історії, не розглядаючи специфіки цього жанру, або й несвідомо, порушуючи тему зміни історії задля її вивчення, перепрограмування, переосмислення тощо.

У німецькомовній прозі, на думку Г. Кучумової, підвищений інтерес до історії пов’язаний з особливою соціокультурною ситуацією, коли “настав час ідеологічних побудов, напрацьованих як гаранті сенсу і змістовності життя людини”, – пише дослідниця у статті, присвяченій роману АІ в німецькій літературі кінця ХХ – поч. ХХІ ст.⁸. Постісторичне існування, метафізична самотність сучасної людини, її духовна збентеженість

виступають субстратом постмодерністської прози, також описуються багатьма філософами і культурологами як “смерть історії” (Ф. Фукуяма), як “абсолютна епоха без одкровення” (Ж. Дерріда), як “соціальне випаровування історії” (Ж. Бодрійяр), як “Кінець сенсу” (Л. Нітхаммер).

Водночас, описаний у “Присмерку Європи” кінець історії породжує ейфорію деідеологізації і деконструкції колишніх ідеологічних побудов. В такому сенсі прямування постмодерної літератури Німеччини й Австрії подібне в загальних рисах до новітнього українського літпроцесу, щоправда на відміну від німецької ігрової стратегії маємо карнавалізацію, про що неодноразово згадує Т. Гундорова⁹, описуючи український постмодернізм.

Окрім того, важливими екстралітературними чинниками як німецької, так і української літератури є соціально-політичне сприйняття національної історії. У разі німецької історії – засоромлення історією нацизму, а у випадку української – необхідність історико-політичного реваншу, де Україна нарешті здобуває хоча б декілька перемог на соціальних, історичних, політичних, геополітичних фронтах. З огляду на це, звернення до альтернативної історії в останні десятиліття зумовлено письменницьким пошуком засобу “подолати минуле”¹⁰.

Треба зауважити, що не всі літератури й тим більше не всі письменники ставлять собі за мету виграти духовну боротьбу всієї нації на шляху творення власної історії. Може бути так, що історію з її падіннями і злетами деяка нація готова сприйняти і прийняти, однак механізми історіографії в певному хронотопі унеможливають створення історії історії. Відтак, автор вдається до матриці альтернативної історії, щоб усунути механізми впливу на сприйняття поняття історії, історичного способу розуміння реальності, подій та дійових осіб у ній. До прикладу, роман “Місто мрій” (“Горад мрой”)¹¹ молодій білоруської письменниці Я. Пінчук, покликаний описати життя в сучасній історії міста Мінська. Однак, приступити до цього завдання не так просто: місто зачинене і, хоча воно реально існує, та навіть сама авторка у ньому мешкає, місто є щодня в теперішньому (та пам’ятає окремишню давню свою історію), однак у історичній тягlostі, з деяких причин, не перебуває. Тому Я. Пінчук використовує прийом АІ, щоб у вже інакшій реальності зупинити механізми перешкоджання історії бути і розгортає фабулу роману у новелах, сповненого чарами, сучасними студентськими story, персоніфікованим образом міста-столиці.

Розглядаючи національні літератури всередині яких викристалізуються альтернативно історичні романи, особливо констатуючи в процесі аналізу соціально-культурний принцип взаємодії “автор-реципієнт”, можна небавом дійти висновку про властивість альтернативістики бути *контр-історією* чи навіть . Проте, це швидше виняток із правила, аніж саме прави-

⁸ Kuchumova G. V. «Nemetskoyazychnyy al'ternativno-istoricheskiy roman 1980–2015: igrovyye strategii avtora» [The German-language alternative-historical novel 1980–2015: author's game strategies], *Ural'skiy filologicheskii vestnik, seriya: Germanistische Studien: Aktual'nyye problemy germanistiki* [Ural Philological Issue, Series: Germanistische Studien: Current Problems of Germanic Studies], N. 1, 2017, P. 5–13 [in Russian].

⁹ Гундорова Т. «Кітч і література», Гундорова Т., розділ у збірнику «Постмодернізм».

¹⁰ Kuchumova G. V. «Nemetskoyazychnyy al'ternativno-istoricheskiy roman 1980–2015: igrovyye strategii avtora» [The German-language alternative-historical novel 1980–2015: author's game strategies], op. cit., P. 7.

¹¹ Пінчук Я. А. *Горад мрой* : магічна-реалістичныя аповяданні пра Мінск і ніе то́лкі [City of dreams: magic-realistic stories about the city and not only], Minsk : Halijafy, 2016, 268 p. [in Belarusian].

ло. Хорватський письменник і літературознавець П. Павличич називає постмодернізм “епохою з дуже розвинутим чуттям історії”¹². Інакше й бути не могло у хорватській літературі, де в буремні 60-70ті роки ХХ ст. хорватська література заміняла історію, а історія уважно слідувала за літературою як основною формою її вираження, на що вказує літературознавець Б. Бошняк. В умовах висміювання та нео-міфологізації державної й політико-соціальної незалежності Хорватії, історія матеріалізується в художній літературі, а альтернативна історія – у реальній дійсності. Подібне логічне й символічне переплетення продовжується й у 1970-80ті роки тотального мовчання і далі у 1990-ті, коли модерністський історичний роман змінюється на постмодерністський історичний роман, показовими на думку Г. Ільїної постають романи Н. Флабіо “Уроки життя” та “Волосся Вероніки”¹³. Лейтмотив творчості Н. Флабіо залагає в реконструкції історії, яка не просто містить в собі альтернативність, – вона постає калейдоскопом людських вчинків, доль, безумства і смерті, які відбуваються у світі, що ним править безмежне зло, квінтесенцією якого виступає Фатум Великої Історії. Відтак, фактично маємо альтернативну до радянської та загалом до т. тв. офіційної історіографії історію. Однак, термінологічно звучить поняття *історичний роман* у критиці Г. Ільїної та П. Павличича, однак, альтернативна історія як генологічне утворення початку ХХ віку лише частково перебуває у полі постмодернізму, водночас великий пласт творів історичної альтернативістики належить модернізму, вочевидь, для слов’янських літератур це не так помітно, натомість характерним перехід від історизму до історії як вистави відбувся в Німеччині у ХХ столітті та з філософських та історичних студій поширився на естетичні засади художньої прози Німеччини, Австрії, Великобританії, Італії, Франції та вже у ХХІ столітті позначився на літературі Швеції, Фінляндії, Швейцарії.

Що ж до семантичного поля уживаних у літературній критиці та літературознавстві термінів на позначення творів АІ, маємо в різних національних літературах доволі різне відсоткове співвідношення термінів, яке, щоправда, визначається швидше модою, мейнстрімом читацької уваги, аніж конотаціями самого твору. Складається враження, що залежно від національно-державного чинника, тобто локації в часі й просторі, того чи того твору, може різнитися його маркування. Приміром, якщо б роман М. Седервалл “Swinebite”¹⁴ був написаний, скажімо не у Швеції а в Німеччині, то його б неодмінно маркували б як “alternative Geschichten”. Проте, дебютний роман шведської, тепер вже знаної й титулованої письменниці, вийшов у Стокгольмі 2009 року з визначником *мікроісто-*

pii, маючи голландський відповідник *Geshiedenis* (який можна приблизно описати story in appropriate moment becomes all-inclusive history, що відповідає локальній історії у відповідний момент постає всеохоплюючою Історією). Такий самий механізм спрацював і щодо роману М. Поллака “Мрець у бункері”¹⁵, що з’явилася друком у Австрії 2004 року й розшифровується як “біографічна історія держави”, оскільки затоплена пацифізмом та несприйняттям власної історії Австрія, просто неспроможна незворушно сприйняти історію поширення націонал-фашизму в сенсі глобальної реконструкції історії та переховує її за локальним чи біографічним модусом, навіть якщо йдеться про питання теорії літератури. Книга К. Шльогеля “Український виклик” за формою подібна до *полемічного роману метаісторії*, де історичні альтернативи, спогади, геополітичні коментарі, історичні містифікації та реальна соціально-політична історія України передані очима німецького інтелектуала, однак, залюблена у есеїстку та національно-ментальні студії Німеччина, а також Фонд Конрада Аденауера “Сусідство Європейського Союзу”, готові вбачати у творі Шльогеля дослідження та “жест глибокої солідарності”¹⁶. Як бачимо, велику роль у визначенні жанру романів альтернативної історії грає роль не тільки формально-змістовий модус, але й читацькі настрої, пікантні подробиці видання, національна література до якої належить автор, держава у часі й просторі, про яку він пише та інші екстратекстуальні чинники.

І все ж, можна прослідкувати деякі паралелі. У Західній Європі у ХХ столітті найчастіше романи альтернативної історії саме так і маркуватимуться, або ж можуть потрапити до когорти фантастичних, алегоричних, сатиричних творів. У Східній Європі – у радянський час такі твори навряд чи могли потрапити до широкого читацького кола, а ті, що таки вийшли, як-от “Заповідник для академіків” Стругацьких, переховувалися від всюдисущої цензури у лоні наукової фантастики. У новий час, тобто після розвалу СРСР, альтернативно-історичні твори у множині *антиісторії*, *квазіісторії*, *метаісторії*, *криптоісторії*, *псевдоісторії*, *історичного фентезі* та навіть *альтернативної історіографії*¹⁷ майже одногосло прописали на житловій площі антиутопії, утопії та постмодернізму, якщо вони всі згодні існувати в спільній комуналіці. Причому, згаданий спосіб більше характерний для слов’янських літератур, а західноєвропейські зразки художньої альтернативістики поза жанровим маркуванням можна знайти у численних спробах “реконструкції історії”, “реконструкції історії” та багатотомних фентезі-сагах на кшталт “Три престолів” Дж. Мартіна та “Володаря перснів” Дж. Р. Р. Толкієна.

¹² Pavličić P. Moderna i postmoderna i intertekstualnost [Modern and postmodern and intertextual], Umjetnost rijeci, Zagreb, 1989, P. 31–35 [In Croatian].

¹³ Il'ina G. «Horvatskiy istoricheskiy roman Epokhi postmodernizma (N. Fabio «Uroki zhizni», «Volosy Veroniki»)» [The Croatian historical novel of the era of postmodernism (N. Fabio «Lessons of life», «Hair of Veronica»), *Postmodernizm v slavyanskikh literaturakh. Sbornik statey* [Postmodernism in Slavic literatures. Digest of articles], Moskva, 2004, 206 p., P. 135–136 [in Russian].

¹⁴ Cedervall, Marianne Svinnhugg [The Svinnhugg], Stockholm: Natur & Kultur, 2009, 304 p. [in Sweden].

¹⁵ Pollak M. Mrets' u bunkeri. Istoriya moho bat'ka [The dead in the bunker. My father's story], perekl. N. Vakhov's'ka, Chernivtsi : Knyhy-XXI, 2014, 248 p. [in Ukrainian].

¹⁶ Shl'ohel' K. Ukrayins'kyu vyklyk. Vidkryttya yevropeys'koyi krayiny [Ukrainian Challenge. The opening of a European country], Kyiv: Dukh i Litera, 2016, 356 p. [in Ukrainian].

¹⁷ Див. Табл. 2 «Різновиди альтернативної історії...» у вид. Аністратенко А. В. Відтворення архетипних мислеформ як письменницька реакція на національно-етичні зміни в картині світу українця (на матеріалі романів-антиутопій Василя Кожелянка „Котигорошко” і „Трете поле»), Фрагмент монографії “Українознавство в системі вищої медичної освіти”, кафедра суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету, за наук. ред. А. А. Мойсея, Чернівці, БДМУ, 2015, С. 200–211. .

Висновки. Підводячи підсумки, слід вказати на множинність та невпорядкованість термінологічної бази дискурсу альтернативної літератури в художній прозі як європейської, американської, канадської, так і української. Дж. Клют виводить американську альтернативу стику з наукової фантастики, С. Соболев без уваги до національної літератури, вважає альтернативну історію фід-беком історичного роману, Н. Овчаренко схильна описувати альтернативну історію одним з дітиськ постколоніальних студій, Е. Томпсон зараховує до альтернативноісторичних будь-який художній твір історичного плану, якщо він написаний у ХХ столітті (що цілком очікувано від адепта постструктуралізму), А. Нямцу переконаний, що квінтесенцією жанру фентезі стає історична альтернативістика¹⁸. Така палітра генологічної генези альтернативної історії, відповідно, створює цілу низку “гіперпосилань” на терміносистеми кожного з перелічених жанрів, що, своєю чергою, вносить сплутування і повтори: *квазіісторія* приблизно дорівнює поняттю *псевдоісторія* та *антиісторія*. А ось генеза термінів відрізняється: *квазіісторія* виникла у полі історичного роману, *псевдоісторія* – творіння антиутопії, а *антиісторія* – термін постструктуралізму.

Anistratenko Antonina. Terminological system of alternative history genre in fiction. The article is devoted to the Terminological system of alternative history genre in fiction. **The article's goal** is to determine the identity and the way of genre and stylistic features of the alternative history genre forming the special complex of terms and this finding means article's **novelty**. Functioning in the sphere of the European myth in the arts area of post-modern novel in Ukraine and in foreign literatures, creating a new world view sources, the basic literary terminology get the new layers of terms in and use to use them in the renewed profile. Genre scheme of historical novel successfully works for alternative history writings. Alternative emerged in the historicism field, that shifted history. **Methods of research.** For analyzing and dividing the terminology genesis is used statistic and descriptive method, for the classification terminological items is used comparative method and analytical principle. **Conclusions.** After the basic research It

could be concluded, that the plurality and disorder of the terminology base of the discourse in alternative literature is visible as in European, American, Canadian, so in Ukrainian modern fiction. J. Klyut includes an American alternative to science fiction, S. Sobolev indicates the alternative history as the fed-bek of the historical novel, N. Ovcharenko is inclined to describe the alternative history of one of the childish period in post-colonial studies, E. Thompson enumerates to an alternative historical hierarchy, which artwork of the historical plan does, A. Niamtsu is convinced that the quintessence of the genre of fantasy becomes historical alternate story. Such a combination of definitions term to specific of the genological genesis of alternative history terminology. It creates a series of “hyperlinks” on the terminology of each of the above genres, which, in turn, makes misunderstandings and repetitions: krypto-history is approximately equal to the concept of pseudo-history and anti-history.

Keywords: Alternative history terminology, European myth, foreign literature fiction, post-modern novel, alternative-historian method, Ukrainian novel.

Аністратенко Антоніна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ “Буковинський державний медичний університет”, докторант відділу компаративістики Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Коло наукових інтересів: роман альтернативна історія в українській та світовій літературі. Автор близько 100 наукових праць, статей, розвідок, у тому числі 4 монографій, 1 навчальний посібник.

Anistratenko Antonina is a candidate of philological sciences (PhD), an Associate professor, Department of Social Sciences and Ukrainian Studies, Higher State Educational Establishment of Ukraine “Bukovinian State Medical University”, a doctorate (post-phd) in Comparative Studies Dept. at the T. Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine. A range of scientific interests are such as: alternative history novel in Ukrainian and world literature. The author of about 100 scientific works, articles, essays, including 4 monographs, 1 textbook.

Received: 26.02.2019

Advance Access Published: March, 2019

© A. Anistratenko, 2019

¹⁸ Sobolev S. Al'ternativnaya ystoriya: posobyе dlya khronokhychkaykerov [Alternative History: A Handbook for Chrono Hitchhikers], Lypetsk, Krot, 2006, 232 p. [in Russian]; Nicholls P., Clute J. The Encyclopedia of Science Fiction, London, Orbit, 1993, 1408 p. [in English]; Thompson E. Trubadury imperiyi. Rosiys'ka literatura i kolonializm [Troubadours of the Empire. Russian literature and colonialism], Kyjiv: Osnovy, 2006, 368 p. [in Ukrainian]; Nyamtsu A. Poétyka sovremennoy fantastyky. Chast' 1 [Poetry of modern science fiction], Chernivtsi, 2002, 240 p. [in Russian]; Ovcharenko N. Postkolonial'ni prektysiі kanads'koyi prozy. Monohrafiya [Post-colonial prepositions of Canadian prose. Monograph], Odesa, Feniks, 2018, 512 p. [in Ukrainian].